

Радмило Н. Маројевић¹
Паневропски универзитет
Апеирон у Бањој Луци
Факултет филолошких наука

ЛЕКСИЧКО-СЕМАНТИЧКО ПОЉЕ „ПОРОДИЦА“ И СЛОВЕНСКЕ ПОСЕСИВНЕ ФОРМЕ

Апстракт: У овом раду² разматрају се посесивне форме у лексичко-семантичком пољу „породично-сроднички односи“, и то: а) посесивни суфикс -њћ, б) атрибутивне посесивне категорије, посесиви у значењу припадања и посесиви у значењу посједовања, в) посесивне изведенице у кругу имена по мужу и г) посесивне изведенице у кругу женских патронима. Помоћу суфикса -њћ лексичко-семантичко поље „породично-сроднички односи“ добило је и специфично граматичко обиљежје.

Кључне ријечи: суфикс -њћ, посесивне категорије, посесиви, значење припадања, значење посједовања, посесивне изведенице, имена по мужу, женски патроними.

0. Приступ

0.1. У реферату за XV Међународни конгрес слависта у Минску (Maroyevich 2013: 147 и даље), који представља сумирање нашег троиподценијског изучавања семантичке категорије посесивности, дата је

¹ radmilo@mail.ru

² Рађено у оквиру научног пројекта „Пјесничка дјела Петра II Петровића-Његоша у оригиналу и руским преводима“ Института за славистику и филологију Паневропског универзитета Апеирон у Бањој Луци.

у дефинитивном облику оцјена конкуренције посесивних падежа и посесивних суфикса у прасловенском језику. За изражавање посесивног значења конкурисали су, прво, падежи између себе (посесивни датив, посесивни генитив, а и аблатив, који је пренио на нови генитив, у оквиру старих **ǫ*-основа, свој падешки наставак **ǫ-ǫt* > *-a*); конкурисале су, друго, синтаксичке и суфиксалне категорије — категорија падежа и морфема с деривационим значењем (у оквиру посесива као хибридне врсте ријечи у стадијуму формирања); конкурисали су, најзад, један другом сами посесивни суфикси. Претходна верзија ове синтетичке студије, под насловом „Конкуренија посесивних падежа и посесивних суфикса у прасловенском језику”, изложена је на научном скупу у Бањој Луци, а потом је у том граду и објављена у зборнику *Култура и образовање* (2006, стр. 7–30).

У реферату за XV Међународни конгрес слависта размотрени су, прво, прасловенски посесивни с у ф и к с и: 1) *-inъ*, који је настао додавањем суфикса **nǫ-s* > *-nъ* посесивном генитиву основа на **ī*: **gǫst-eī-(s)* + **nǫ-(s)* > *gost-inъ*; 2) *-ovъ*, који је настао додавањем суфикса **ǫ-s* > *-ъ* посесивном генитиву основа на **ǫ* (чији је наставак био пренесен на **ǫ*-основе): **Rād-oī-(s)* + **ǫ-(s)* > *Rad-ovъ*; 3) *-jbʹ*, наслијеђен из праиндоевропског, у ком је модификовао основински наставак **ǰō-s*, почиње се додавати генитивној основи или генитивном облику у цјелини, и друго, прасловенски посесивни па де ж и (датив, генитив, са којим се изједначио аблатив пренијевши на њега, у оквиру старих **ǫ*-основа, свој падешки наставак **ǫ-ǫt* > *-a*) (Maroyevich 2013: 147).

Пошто је трећа врста конкуренције („конкурисали су, најзад, један другом сами посесивни суфикси” – види горе), и у погледу прасловенске реконструкције и у погледу описа промјена у старославенском и староруском као позним прасловенским дијалектима, обрађена у претходним нашим књигама и чланцима [види т. 0.2], у реферату за XV Међународни конгрес слависта размотрене су, дакле, двије претходне врсте конкуренције — конкуренција падежа за статус творбене базе посесивних суфикса (и за изражавање одређених типова посесивних значења) и конкуренција синтаксичких категорија (тј. падежа) и суфиксалних категорија (тј. посесива) за изражавање одређених типова посесивних значења.

Посебан предмет тог реферата су била три отворена питања упоредне граматике словенских језика: 1° Како је настао посесивни суфикс *-inъ*? 2° Како је настао посесивни суфикс *-ovъ* и како се објашњава његов морфолошки амбијент – основе на **ō*? 3° Како је настала флексија *-и* у дативу једине основа на **ō*? (Marojevich 2013: 148).

0.2. Конкурэнцијом (међусобном) посесивних суфикса у реферату за XV Међународни конгрес слависта нисмо се посебно бавили. Тај тип конкурэнције у староруском језику и у историјском развоју руског језика био је предмет разматрања у публикованој докторској дисертацији *Посесивне категорије у руском језику (у своме историјском развитку и данас)* (Marojevich 1983a: 63–110, 113–126, 182–175), о којој је реферисано и на руском језику (Marojevich 1983). Из ове монографије је издвојена и посебно објављена студија о посесивима са суфиксом *-ѣѣ* у историји руског језика (Marojevich 1983b: 7–60), о којима у синтетичком смислу и расправљамо у овом раду. Конкурэнција посесивних суфикса у старославенском језику обрађена је у посебној расправи *Присвојни придеви (possessiva) у старославенском језику* (Marojevich 1997a), која је прештампана у ауторској књизи *Старославенске студије* (Marojevich 2000: 33–62).

0.3. Опис посесивних категорија, којима је посвећена монографија *Посесивне категорије у руском језику* (Marojevich 1983a), настављен је описом посесивних изведеница. Антропонимске категорије у староруском језику (имена по мужу, мушки и женски патроними), као прилог питању реконструкције прасловенског антропонимског система, обрађене су прво у студији (Marojevich 1983c: 137–177), а онда и у првом поглављу монографије *Посесивне изведенице у староруском језику: Антропонимски систем. Топонимија. „Слово о полку Игореве“* (Marojevich 1985: 7–65).

0.4. Однос посесивних категорија и посесивних изведеница предмет је синтетичке студије на руском језику (Marojevich 1989: 121–139), која је претходно објављена и на српском језику, под насловом „О реконструкцији прасловенског система посесивних категорија и посесивних изведеница“, у часопису *Јужнословенски филолог* (1987, XLIII, 17–40).

1. Суфикс *-ѣѣ*

1.1. Генезом посесивног суфикса *-ѣѣ* позабавио се Радосав Бошковић у расправи „Старословенска adjectiva possessiva на *ѣѣ*” (Boshkovich 1973), која је прештампана за ауторова живота у једнотомнику *Одабрани чланци и расправе*, који су приредили Светозар Николић и Душан Јовић (Boshkovich 1978: 363–368), а постхумно у двотомнику *Изабрана дјела*, који је приредио Бранислав Остојић (Boshkovich 2015 I: 393–398).

Пошто је навео примјере из старославенских и црквенославенских споменика, Бошковић констатује: „Сви су ти придеви по значењу исти – све сама adjectiva possessiva [...]: по морфолошкој подлози, по својим основама – они су хетерогена група, а семазиолошки, по својој везаности искључиво за категорију лица – они су хомогена група” (Boshkovich 1973: 265). Други дио посесивног суфикса *-ѣѣ* потпуно је јасан (то „може бити само посесивни суфикс *јѣ*”), па српски лингвиста износи своју претпоставку, коју у наставку чланка и доказује: „Ми претпостављамо, наиме, да је посесивно *ѣѣ* настало код личних имена, граматичким преображајем именичког *ѣѣ*, коме је дометнут – као функционално појачање — посесивни придевски суфикс *јѣ*” (Boshkovich 1973: 266). Издвојићемо главне сегменте Бошковићеве елаборације.

1° У објашњењу овог тамног суфикса („имамо посла с једним врло и успешно замућеним суфиксом”) Бошковић полази од тога да су „у прасловенском језику – и у првим вековима историјскога развитка свих словенских језика — помоћу суфикса *ѣѣ* прављена лична имена типа *Pqtъѣѣ < Pqtislavъ*” (Boshkovich 1973: 266). Постојање личних имена овог типа аутор поткрепљује пољским, чешким и српским примјерима, и њихова егзистенција као таква није спорна.

Даља елаборација већ није тако неоспорна: прасловенска имена типа *Pqtъѣѣ* – „то су некадашњи хипокористици, изведени именичким деминутивним суфиксом *ѣѣ* (< *inos*), и изведени [...] не од скраћених имена типа *Pqtъ*, него директно од сложених имена типа *Pqtislavъ*; на крају, изведени од таквих имена на један мало необичан начин: путем употребе именичкога суфикса *ѣѣ* истовремено с две функције — структуралном (прављење нове речи од крње основе) и реалном (прављење деминутива

од такве основе)” (Boshkovich 1973: 266). Дискусионог је карактера ово занимљиво (и оригинално) тумачење јер му недостаје одговор на главно питање: како су образовања са суфиксом *-ьнѣ* постала хипокористици? Одговором на то питање, којим се бавимо у завршном одјелку овог поглавља [види т. 1.3], коригујемо неке појединости Бошковићева тумачења.

2° У наставку излагања аутор објашњава како су од именица типа *Pqъnъ* настали посесиви типа *pqъnъ* (Бошковић користи термин (посесивни) придеви и пише их с малим почетним словом, али само у прасловенским реконструкцијама): „има један колико незапажен толико и архаичан начин прављења придева од личних имена — или бар од скраћених личних имена — у прасловенском језику; а то је — путем употребе структуралног деривационог *ъ < os*” (Boshkovich 1973: 269).

И следеће двије позиције Бошковићева тумачења убједљиве су и неспорне — осим именица којима се тумачење илуструје и завршне формуле „с првобитном употребом — искључиво код личних имена”, о чему расправљамо у наредном одјелку овог поглавља [види т. 1.2]:

3° „У извесној епохи развитка словенских језика — конкретно: кад је *ъ* изгубило своју деривациону функцију — секундарна и нова интерпретација језичкога осећања протумачила је придеве типа *pqъnъ*, *čudъnъ* као образовања од скраћених имена типа *Pqъ*, *Čudъ*. Тако је добијен — перинтеграцијом — суфикс *-ьнѣ*, с посесивним као јединим могућим значењем; и с првобитном употребом — искључиво код личних имена” (Boshkovich 1973: 270).

4° „Новоме посесивном *ьнѣ* код придева типа *pqъ-ьнѣ* (= Пѣтов) : *Pqъ* могло је бити дометнуто — кад, то не знамо — ради функционалног појачања и као израз суфиксалног узуса дате епохе, посесивно *јѣ*. Тако је добијен — од већ декомпонираног *ьнѣ* — нов и сложени посесивни суфикс *ьѣ*, с првобитном употребом — искључиво код личних имена” (Boshkovich 1973: 271).

Једна термилошка напомена. У радовима на српском језику користио се термин „перинтеграција”. Како смо ми у међувремену утврдили, ријеч је настала према руском термину *перинтеграция* (синоним: *переразложение*), и то тако што је интернационализму творбене базе саображен префикс-интернационализам. Интернационални префикс, међутим, не

одговара по значењу, па смо га ми замијенили домаћим префиксом и термин уобличио уз малу пермутацију: *п р е и н т е г р а ц и ј а*.

1.2. У цитираној расправи Радосав Бошковић налази да „непосредне остатке од тога сложенога – и досад нетачно тумаченога – суфикса *ънъ*” представљају (уз уметнуту ограду: „изгледа не многобројни”) српски топоними типа *Љубишња* (планина), *Будишња* (село), *Радушња* (поток), да би одмах последице те констатације, у наредном пасусу, извео свој кључни закључак: „Из случајева типа *ljubišnja* (= Љубишев), *budišnja* (= Будишев) – то јест из категорије придева изведених од личних имена – суфикс *ънъ* пренео се на лична *appellativa*, и ту се стегнуо и уцаурио у једно прилично непродуктивно и релативно младо језгро посесивних придева типа *bratъnъ*” (Boshkovich 1973: 271).

У категорији *nomina propria* не може се ни доказати постојање посесивног суфикса *-ънъ* без везе с именицама породично-сродничких односа: примјери које Бошковић наводи – *L'ubišnja* (gora), *Budišnja* (vъsъ 'село'), *Radušnja* (voda, rěka) – могу имати алтернативно објашњење: супстантивизирани посесиви од имена **L'ubišъnъ*, **Budišъnъ*, **Radušъnъ* изведени помоћу суфикса *-jъ*.

Исто алтернативно објашњење могу имати и топоними посвједочени у староруским летописима које смо ми навели у одјелку „Топоними с формантом *-ънъ*” монографије *Посесивне изведенице...* (Maroyevich 1985: 84–85). У запису Новгородског летописа: и воеваша *Любне* [ЛН XIII, л. 109 об. (1229)] супстантивизирана прва компонента ојконима *L'ubъne* (selo) може бити изведеница на *jъ* од хипокористика **L'ubъnъ*, а у запису Лаврентјевског летописа: и срътошася на *поли* на *Рожни* [ЛЛ 1377, л. 91 (1097)] атрибутивна компонента микропонима *Rožъne pol'e* може бити изведеница на *jъ* од хипокористика **Rožъnъ*. Предност основном тумачењу по коме су то топоними с формантом *-ънъ* дају филолошке потврде – постојање словенских топонима с компонентом *L'ub-* и потврђеност патронима *Rogovičъ* и топонима *Rogovъ* у староруским летописима, али и ојконим *Rodъnъ* (gradъ) [види т. 1.3].

1.3. У категорији *nomina appellativa* са значењем породично-сродничких односа генезу посесивних суфикса *-ъnъ* и *-ънъ* лако је извести користећи при том Бошковићеву процедуру (осим сегмента са извођењем хипоко-

ристика на *-ънъ* од скраћене основе двотематских имена). Од апелатива *rodъ* ‘рођак’ помоћу суфикса *-ънъ* изведен је деминутив *rodъnъ*¹ ‘(млади) рођак’, а у категорији именица са значењем породично-сродничких односа деминутиви лако добијају доминантно хипокористичко значење. Од именице *rodъnъ*¹ ‘(драги) рођак’ помоћу „структуралнога деривационог *ъ < os*” изводи се посесив *rodъnъ*¹¹ ‘рођаков’; хомонимија на релацији именица : посесив разрјешава се тако што је посесиву дoмeтнyтo, „ради функционалнога појачања и као израз суфиксалнога узуса дате епохе, посесивно *јъ*”. О постојању апелатива *rodъ* с индивидуалним значењем ‘рођак’ свједочи у српском језику формула *он ми је род* и именица *родница* ‘рођака’, изведена од именице *род* с индивидуалним значењем, а у руском језику именица *родич* ‘1. член рода (в первобытно-общинном строе); 2. разг. родственник’, изведена суфиксом *-ич*, првобитно с деминутивно-хипокористичким значењем.

Да се посесивни суфикс *-ънъ* преносио из категорије *nomina appellativa* на категорију *nomina propria*, и како се пренио, свједочи ојконим *Rodъnъ*, који се појављује само у Лаврентјевском љетопису: затвори ся въ градъ *Родъни* [ЛЛ 1377, л. 24 об. (980)], а онда потпуно нестаје са страница љетописа, при чему је посвједочена творбена база топонима, лично име *Rodъ*: яша... Иванка Творимича. *Рода* тивуна его. и ины многы [ЛИ ок. 1425, л. 194 об. (1171)] (Maroyevich 1985: 84–85).

1.4. Да закључимо. Посесивни суфикс *-ънъ* формирао се несумњиво у категорији *nomina appellativa* и то у лексичко-семантичком пољу ‘именице са значењем породично-сродничких односа’, у коме је првобитно суверено владао [види т. 2.2] и из кога се могао преносити на именице са значењем титуле и занимања, а спорадично и на именице из категорије *nomina propria*.

2. Посесиви на *-ънъ*

2.1. У реферату за XII Међународни конгрес слависта у Кракову, који је објављен у зборнику реферата руске делегације (Maroyevich 1998: 615–621) да би потом био преведен, под насловом *Посесиви као хибридна врста речи прасловенског језика*, и укључен у књигу *Старославенске студије*

(Maroyevich 2000: 25–31), за коју је предговор написао Олег Николајевич Трубачов, дошли смо до следећих закључака: „У прасловенском језику је била формирана хибридна врста речи – посесиви (имена притяжательные, *nomina possessiva*), прелазна између супстантива (имена существительные, *nomina substantiva*) и адјектива (имена прилагательные, *nomina adiectiva*), као последица синкретизма старог аблатива и старог генитива и семантичке преоптерећености овог последњег после губљења посебног аблативног падешког облика. Посесивна значења старог генитива била су пренета на суфиксалне посесивне категорије (*-ъ/-ь, -ѣ, -ѣнь, -инъ, -евъ/-овъ*), које су преузеле заједно са значењем и синтаксичке позиције генитива [...]” (Maroyevich 2000: 26).

2.2. У наведеном раду [види т. 2.1] примијенили смо терминолошку иновацију *п о с е с и в и* (умјесто термина „посесивни придјиви” односно „притяжательные прилагательные”, којима смо се дотле служили, као и други аутори).

У расправи „Посесивни придеви са суфиксом *-ѣнь* у историји руског језика” (Maroyevich 1983b) закључили смо да је у староруском језику формант *-ѣнь* имао лексичко-граматичко обиљежје посесивног суфикса за означавање припадности по родбинској линији. Његов позни дериват, суфикс *-ѣин*, формиран је у другој половини XVIII вијека. За разлику од свих других посесивних суфикса, који су имали значење индивидуалне припадности, формант *-ѣнь* могао је, с једне стране, имати и значење посједовања [види т. 2.4] и, с друге стране, означавати припадност множини: *bratъѣнь* ‘који припада брату, браћи, (манастирској) братији’, *sestrъѣнь* ‘који припада сестри, сестрама, (манастирском) сестринству’. Савремени руски присвојни придјев *женѣин* < *женѣин*, настао преображајем староруског посесива *женѣнь* има мјесто акцента као генитив јединине, што одговара патријархалној заједници с моногамним браком. Савремени руски присвојни придјев *сестрин*, настао преображајем староруског посесива *sestrъѣнь* има, међутим, мјесто акцента као именица у (некадашњем) генитиву множине *sestrъ*. Чињеница да је посесивни суфикс *-ѣнь* могао означавати припадност множини представља још један доказ (руски: *лишнее доказательство*) да је он настао у категорији *nomina appellativa* са значењем породично-сродничких и њима сродних односа, а не у категорији *nomina propria*.

У расправи *Присвојни придеви (possessiva) у старославенском језику* за наше данашње питање од значаја су прво („Историја питања“) и треће поглавље („Суфикс *-ьнѣ*“) (Maroyevich 1997а, цит. по Maroyevich 2000: 33–35, 38–40). Расправа је посвећена шездесетогодишњици прве публикације чланка Николаја Сергејевича Трубецког «О притяжательных прилагательных (possessiva) староцерковнославянского языка» у Белићевом зборнику (Trubecqoy 1937: 15–20), који је у међувремену прештампан у ауторовим *Избраним радовима из филологије* (Trubecqoy 1987). Обратићемо пажњу на три сегмента чланка Н. С. Трубецког.

1° Трубецки разликује живе форме, исцрпне форме, ванкњижевне форме и живе форме на путу одумирања. Посесиве са суфиксом *-ьнѣ* аутор убраја у исцрпне форме („исчерпывающие формы“): «[...] есть формы, которые не могут образовываться от новых слов только потому, что данная грамматическая категория является „замкнутой“, т.е. по самому своему существу не допускает возникновения новых членов. [...] Такие формы, конечно, не „живы“, но их нельзя назвать и просто „мертвыми“, и мы предлагаем называть их „исчерпывающими“, т.к. они исчерпывают все возможные случаи своего применения» (Trubecqoy 1987: 219).

2° „Что же касается до *господьнѣ* и *владѣчьнѣ*, то надо принять во внимание, что в условиях патриархального родового быта южных славян эпохи первоучителей слова *господь* и *владѣка* должны были восприниматься как принадлежащие к той же смысловой категории, что и *отѣць*, *дѣдѣ*, *тѣсть*“ (Trubecqoy 1987: 220–221).

3° Разматрање суфикса *-ьнѣ* у старославенском језику Н. С. Трубецки завршава овако: „Наши памятники не позволяют судить о том, распространялся ли этот способ словообразования притяжательных прилагательных на все имена родства (и свойства) или только на некоторые от них. Но, даже если бы суфикс *-ьнѣ* применялся во всех этих случаях, он был бы все же не живым, а лишь исчерпывающим, ибо категория имен родства – категория замкнутая, в которой новые слова за чрезвычайно редкими исключениями не возникают“ (Trubecqoy 1987: 221).

4° На основу поредбене старославенско-староруске анализе, ми смо закључили, с једне стране, да суфикс *-ьнѣ* у старославенском језику не

о б у х в а т а ни све именице са значењем породично-сродничких односа: њега и у том кругу истискује посесивно *-јъ* или се облици лексикализују, али зато, с друге стране, како смо то показали у раду (Marojevič 1983b: 7–22), оцјена Трубецког може се у потпуности примијенити на (рани) староруски језик, у којем су посесиви на *-ънъ* (по његовој терминологији) и с ц р п н е ф о р м е.

2.3. У рефератима с 11. и 16. *Научног састанка слависта у Вукове дане* размотрени су трагови суфикса *-ънъ* у савременом српском језику. У првом, под насловом „Посесивни придеви типа *синовљи* у компаративно-историјској перспективи” (Marojevič 1982a), доказује се да је посесив из наслова настао преображајем прасловенског облика *synovъnъ*. А у другом, под насловом „Типологија посесивних придева у српскохрватском језику: (из дијахронијске и синхронијске перспективе)” (Marojevič 1987b), доказује се да је суфикс *-ин* у кругу неких апелатива прве деклинације настао преображајем суфикса *-ънъ*: *оџин* < *otъъnъ* (примарно је било *otъnъ*), *браџин* < *bratъnъ*, *таџин* < *tbstъnъ*.

2.4. У раду „Деветбратња сестра” у народној песми : о једном творбено-семантичком типу словенских посесивних придева” (Marojevič 1981) описан је један посебан семантички тип посесива са суфиксом *-ънъ* у прасловенском језику (и његови реликти у словенским језицима): *mъžъnъ* (жена) ‘(жена) која има мужа’, *matъrъnъ* ‘који има мајку’, *otъnъ* ‘који има оца’, *bratъnъ* (sestra) ‘(сестра) која има брата’, *dětъnъ* (estъ) ‘има дијете, трудна је’ и сл. Занимљив примјер је и синтагма из наслова чланка *деветбратња сестра* ‘сестра која има девет брата (деветорицу браће)’ из pjesме која је у том периоду забиљежена у источној Србији.

За анализу која је предмет овог садашњег чланка од значаја су три момента. 1° Наведени семантички тип карактерисао је само посесивни суфикс *-ънъ* (и суфикс *-ънъ* који му је генетски претходио, мада у овом посљедњем случају може бити ријеч и о депалатализацији сонанта *n* → *n̥*). 2° Семантички тип са значењем посједовања није посвједочен у категорији *nomina propria*. 3° Семантички тип *bratъnъ* (sestra) ‘(сестра) која има брата’, *bezzъbratъnъ* ‘(жена) која нема брата/браћу’ ограничен је био на категорију *nomina appellativa* са значењем породично-сродничких и њима сродних односа. Ако се овај семантички тип ширио – ширио се

опет на заједничке именице. Такав је посесив *žirvń* ‘који има благо’ у староруском спјеву *Слову о полку Игореве* (Мароевич 1985: 118–119).

3. Имена по мужу на-*вњаја*, -*впаја*

3.1. Имена по мужу типа *Vševoločaja* први пут су уопште а на корпусу споменика староруског језика описана у часопису *Вопросы языкознания* (Мароевич 1981: 106–118). Затим је слиједио рад о прасловенским именима по мужу, њиховим траговима и судбини у српском језику (Мароевич 1982b: 231–234), који је заправо био реферат изложен на X конгресу Савеза славистичких друштава Југославије (Струга, 6–10. X 1982), и чланци о именима по мужу у староукрајинском (Мароевич 1986: 125–139) и старославенском језику (Мароевич 1997b: 179–183).

3.2. Једним занимљивим, побочним семантичким развојем категорија имена по мужу добила је секундарно значење иконе повећене Богородици, а затим и Богородичине цркве. Тим питањем смо се бавили у двије краће студије: једна је посвећена еклезиониму (име цркве) *Пирогошца*, који је посвједочен и као име иконе (Мароевич 1993b: 80–84), а друга еклезиониму *Иванџковая* (Мароевич 1995: 86–94). Обје су претходно објављене и на српском језику, прва, под насловом „Пирогошца“ у ‘Слову о полку Игореве’ и староруским летописима”, у *Зборнику* [Матице српске] *за славистику* (1982, св. 23, стр. 211–214), а друга, под насловом „Семантичка двопланост посесивних изведеница типа *Иванџковая* у староруском језику: (уз тумачења граматике и семантике облика у руској историјској лингвистици)”, у *Зборнику Матице српске за филологију и лингистику* (1994, књ. XXXVII, стр. 339–346). Занимљиво је да је еклезионим *Иванџковая* А. А. Зализњак погрешно протумачио као име по мужу механички преносећи наше тумачење антропонимске категорије из рада (Мароевич 1981) [види т. 3.1].

И у српском језику чувају се трагови еклезионимâ у форми именâ по мужу. О именима цркава (ак.) *Петрову* из пјесме *Опет зидање Раванице и Давидовица*, коју је у XIII вијеку подигао монах Давид, види у монографији *Посесивне изведенице...* (Мароевич 1985: 139) и у тамо наведеној литератури.

3.3. Први рад о именима по мужу којим смо отпочели бављење овом категоријом и посесивним формама уопште јесте чланак „Шурњаја”, објављен у *Јужнословенском филологу*. Именица из наслова чланка настала је од *femininum*-а посесива, изведеног помоћу суфикса *-ънѣ* од именице *šurъ*, и *femininum*-а анафорске замјенице *јъ*: *шурњаја* < *шурњаја* < *šur-ънјаја* < *šur-ънја ја* (= шурева жена) (Maroyevich 1979: 189–192).

Мјесто акцента било је одлучујући фактор различите лексикализације именица *стриџна*, *џјна*, с једне, и именице *шурњаја* (< *шурњаја*), с друге стране. У првом случају дошло је до губљења *ј* у интервокалском положају, контракције двају вокала и (у штокавском = српском) губљења дужине. У другом случају, под утицајем именица на *-аја*, посесив формално одређеног вида врло рано је изгубио сложену придјевску а добио именичку промјену уз преинтеграцију као тип промјене у морфемској структури: *šurъn-аја* → *šurъnјај-а* (Maroyevich 1985: 16).

Преношење, „једним уским екскурзивним покретом”, посесивног суфикса *-ънѣ* на лична *appellativa* Бошковић илуструје српским образовањима типа „*џјна*, *стриџна* < *иј-ъна* (ијева жена), *stryj-ъна* (*stryјева* жена)”, указујући у загради и на чакавско *џјна̄, strinjā* < *иј-ънаја, stryj-ънаја* (Boshkovich 1973: 270). У чакавском = хрватском, према томе, није дошло до губљења дужине.

3.4. У српском језику посвједочена су, дакле, имена по мужу и са суфиксом *-ън(аја)*, и са суфиксом *-ън(аја)*, али само у категорији *potina* *appellativa* са значењем породично-сродничких односа. Овај други суфиксални тип могао је настати као резултат секундарног процеса депалатализације сонанта *н*. И у староруском језику имена по мужу са суфиксом *-ън(аја)* ограничена су на апелативе. Од три именице, једна је потврђена у акузативу (*стришню*), номинативу (*стришня*) и инструменталу (сѣ *стришнюю*): прве двије потврде су с одраженом контракцијом *stryj-ънјаја* > *stryj-ънја*, трећа може бити и од једног и од другог деklinационог типа. Контракција *rod-ънјаја* > *rod-ънја* ‘родица, рођака’ одражена је у јединој потврди друге именице у номинативу множине: не можеть никто же пояти своєа бабы. ни своєа внуки. аще *родни* суть [МПр XIV, л. 245 об.]. Трећа именица је посвједочена у генитиву множине (два возыря да 10 *възыреней*), па се може реконструисати и у неконтрахованом *vozyr-ънјаја* и у контрахова-

ном лику *vozyr-ъна* ‘везирова жена, везиравица’ (Margojevich 1985: 23). Другим ријечима, немамо података да су се имена по мужу са суфиксом *-ън*(аја) односно *-ън*(аја) преносила на лична имена, али јесу на именице са значењем занимања и титула.

4. Женски патроними на *-ъна*

4.1. Женски патроними су, први пут уопште, тј. као категорија, обрађени у расправи (и монографији) из т. 0.3. На руском језику они су, заједно с мушким патронимима, описани у расправи која је објављена у зборнику грађе и истраживања *Општесловенског лингвистичког атласа* за 1988–1990. годину (Margojevich 1993a: 103–116). Издавају се три типа ове специфичне источнословенске антропонимске категорије у формирању: све их повезује суфикс *-(ъ)на*, али је једнима творбена база лично име или апелатив са значењем лица (тип *Ярославна, княжна*), другима – посесив (тип *Петровна, королевна*), трећима – мушки патроним (тип *Фоминична*).

4.2. Међу примјерима за преношење, „једним уским екскурзивним покретом”, посесивног суфикса *-ънъ* на лична appellativa Радосав Бошковић наводи из српског језика и једну именицу са значењем женског патронима, а то је „*сестрична* (sororis filia) < *sestric-ъна* > *sestričъна*” (Boshkovich 1973: 270). Нема сумње да је тај јединствени примјер *femininum* посесива изведеног суфиксом *-ънъ* од хипокористика *sestrica* < **sestrīkā* (најприје је првом палатализацијом *k* > *č* у посесиву, а онда трећом палатализацијом *k* > *c* у именици).

4.3. То што су женски патроними у историјском развоју руског језика извођени само са сификсом *-ън*(а), а не и са суфиксом *-ън*(а), свједочи да почетак генезе женских патронима сеже у епоху кад је био формиран посесивни суфикс *-ънъ*, а није још био функционално појачан посесивним суфиксом *-ъв*. То је први закључак.

Други закључак: у историјском развоју руског језика декорелацијом добијени патронимски суфикс *-ъна* > *-на* преносио се с апелатива на лична имена, а не обрнуто.

4.4. У српском језику супстантивизирани посесив у значењу женског патронима *sestričbna* као једини примјер свједочи да су именице из лексичко-семантичког поља „породица и породично-сроднички односи” матични ареал и суфикса *-bmb* и његовог деривата, суфикса *-bñb*.

С друге стране, то што мушки патроними немају ни суфикс *-bmb* ни суфикс *-bñb* у својој творбеној бази говори у прилог томе да су се мушки патроними формирали раније.

5. Суфикс *-jb*

5.1. Радосав Бошковић узгредно разматра и суфикс *-jb*, у посесивном и непосесивном значењу, на почетку и на крају наведеног рада. Цитираћемо та два мјеста његове расправе уз двије своје напомене.

1° У уводном дијелу расправе, говорећи о суфиксу *-bñb* посесива и Вајановом тумачењу суфикса, Бошковић тачно разграничава два сложена суфикса, посесивни и придјевски: „Други део суфикса – то је потпуно тачно – може бити само посесивни суфикс *jb*, али то *jb* није из истих разлога и с истом функцијом дометано првome делу суфикса *bñb* код посесивних придева и првome делу суфикса *bñii* код осталих придева” (Boshkovich 1973: 266).

2° У закључном дијелу чланка Бошковић расправља о суфиксу „*bñii* код осталих придева”: „Категорија придева изведених од прилога – типа *bližbñii* < *bliže* – не представља никаквих тешкоћа. Прво, јасно је да она нема семазиолошки узевши никакве везе с категоријом *possessiva* на *bñb*. Друго, несумњиво је да су те две категорије и по постанку различите. Видели смо како је постало *bñb* код прве категорије. На сасвим други начин постало је *bñii* код друге. На који? | Просто – аглутинацијом двају празних суфикса: додавањем структуралнога *jb* староме структуралном и општесловенском придевском *bmb*. Кажемо – структуралнога *jb*. Да, тако. Суфикс *jb* почео је ‘своју каријеру’ с реалним посесивним значењем; а дотерао је у свome обрнутом развитуку [...] до најбаналније граматичке, хипостасичке функције”, па наводи примјере типа *besčinaï* (< *bez čina*), *bezumai* (< *bez uma*) у старославенском и црквенославенском језику (Boshkovich 1973: 271–272 (знак | указује на прелазак на нову страну у тексту који се цитира)).

3° Прва напомена. Као и Александар Белић, Радосав Бошковић облике и морфеме транслитерише према старославенском језику, па и придјев ближњи (Blagova i dr. 1973: 92). Ми облике реконструишемо према позном прасловенском стању, на примјер: *blīžnǫjъ*.

4° Друга напомена. О „обрнутом развиту“ суфикса *jъ* < *ǰōs не може бити ни говора: праиндоевропски језик, односно рани прасловенски као његов дијалекат, није имао посесиве (*nomina possessiva*) као хибридную врсту ријечи, па није могао имати ни посесивне суфиксе. У њему је овај суфикс имао структуралну функцију – преводио је субјекатско-објекатску функцију, из које су се развиле именице као посебна врста ријечи (*nomina substantiva*), у атрибутивну функцију, из које су се развиле придјеви (*nomina adiectiva*). У прасловенском овај суфикс је добио и функцију секундарне адјективности у неколике категорије; у категорији посесивних замјеница он се преобразио у посесивни суфикс [види т. 5.2].

5.2. У реферату за Међународни конгрес слависта у Минску, од којег смо и почели ову расправу о српским и словенским посесивним формама у лексичко-семантичком пољу „породица“, дат је одговор на питање како је од суфикса којим су се градили придјеви, односно придјевско значење имена, преко суфикса секундарне адјективности, селектован посесивни суфикс *-jъ*:

Облике потпуно паралелне позним словенским налазимо само у старопруском језику, па се посесивне замјенице *mojъ* < *mǰōs, *tvajъ* < *tvǰōs и *svojъ* < *svǰōs не могу сматрати праиндоевропским формама, па ни балтичко-словенском језичком цртом, него резултатом утицаја прасловенског језика само на један од балтичких језика. Суфикс *ǰōs у анализираним примјерима још нема функцију посесивног суфикса него је употребљен као суфикс секундарне адјективности, којим се атрибутивна посесивност само наглашавала – творбена база је већ имала категоријално значење посесивне замјенице. Да је прасловенски претходно имао тип *svōs показује изведеница *svobъ, која, упркос Фасмеровом тумачењу: „Праслав. *sveboda, svēboda «свобода» связано с цслав. *свобѣство*, *свѣбство* «persona», где *svobъ от *свойъ* (см. *свой*), т.е. «положение свободно-

го, свог члена рода»” (Фасмер³ 1996 III: 582, s. v. **свобода**) – није могла настати од секундарне форме *svõjōs него од примарне *svōs.

Суфикс *-jъ* < **-jō-s* као суфикс секундарне адјективности налазимо и у другим категоријама – у радним партиципима садашњег и прошлог времена, у компаративима и у односним придјевима типа *lěťlъjъ (који су били само одређеног вида). Њима само треба прикључити посесивне замјенице *mojъ*, *tvojъ*, *svojъ*.

(Maroyevich 2013: 153–154)

Праиндоевропско-словенски суфикс *-jъ* < **-jō-s*, према томе, имао је три фазе (и три функције): 1° структурални суфикс у оквиру тематског вокала основа на *ō; 2° суфикс секундарне адјективности; 3° посесивни суфикс.

6. Исходи

6.1. Лексичко-семантичко поље „породица” имало је у прасловенском језику и у првим фазама развоја српског, руског и других словенских језика несумњиво и своје граматичко (дериватолошко) обиљежје. Њега карактерише извођење посесива (тзв. присвојних придјева) помоћу суфикса *-vъjъ* без ограничења у погледу припадности творбених база овом или оном типу именичких основа.

6.2. Лексичко-семантичко поље „породица” не треба схватати у данашњем ужем значењу (родитељи и дјеца), па ни у значењу породичне задруге, већ у ширем значењу „род” са одговарајућим патријархалним устројством, у који су се укључивала и лица из других родова, и то не само невјесте (снахе) и зетови него и лица која су се економски прикључивала тој широкој породичној заједници.

6.3. Доказ да су се суфикс *-vъjъ* и његов дериват *-vъjъ* формирали у категорији *nomina appellativa* са значењем породично-сродничких и њима сродних односа, а не у категорији *nomina propria*, како је мислио Радосав Бошковић, који се први студиозно позабавио њиховим постанком, налазимо у чињеници да су се посесивне изведенице у категорији имена по мужу са овим суфиксима образовале само у кругу заједничких

именица са значењем породичних и њима сродних односа (*stryjbnaja/stryjbnaja, šurŋnaja*), као и у чињеници да се значење женског патронима зачело у лексичко-семантичком пољу „породица“, а у српском и остало у том кругу (*sestrična*).

6.4. Поред значења припадања, које карактерише све посесиве и њихове изведенице (тип *bratŋŋ domъ*), само образовања са суфиксом *-ŋŋ* и његовим дериватом *-ŋŋ* и само у лексичко-семантичком пољу „породица“ имала су и значење посједовања (тип *bratŋna sestra*), и значење припадности множини.

Литература

1. Благова, Э. (1994), Э. М. Цейтлин, С. Геродес, Л. Пацнерова, М. Бауэрова. *Старославянский словарь (по рукописям X–XI веков)*. Москва: Русский язык. [Репринт 1999].
2. Бошковић, Радосав (1973), „Старословенска adjectiva possessiva на *ŋŋ*“, *Наши језик*, нова серија, Београд, Институт за српскохрватски језик, XIX, 265–272.
3. Бошковић, Радосав (1978): *Одабрани чланци и расправе*. Титоград, ЦАНУ.
4. Бошковић, Радосав (2015): *Изабрана дјела*. Том I. *Структура словенских језика. Узајамни односи*. Подгорица, ЦИД.
5. Мароевич, Р. (1981), «Опозиция определенных и неопределенных форм притяжательных прилагательных. (К вопросу о природе имен типа *Vъsevolōžaja* в древнерусском языке)», *Вопросы языкознания*, Москва, № 5, 106–118.
6. Мароевич, Р. (1983), «Посессивные категории в русском языке: (история развития и современное состояние)», *Научные доклады высшей школы: Филологические науки*, Москва, № 5, 56–61.
7. Мароевич, Р. (1989), «К реконструкции праславянской системы посессивных категорий и посессивных производных». Авторизованный перевод Л.В. Куркиной и И.П. Петлевой, *Этимология: 1986–1987*. Москва: Наука, 121–139.
8. Мароевич, Р. (1993а), «Патронимы в системе категорий принадлежности древнерусского языка», *Общеславянский лингвистический атлас: Материалы и исследования. 1988–1990*. Москва: Наука, 103–116.
9. Мароевич, Р. (1993б), «Пирогощая в „Слове о полку Игореве“ и древнерусских летописях», *Научные доклады высшей школы. Филологические науки*, Москва, № 1, 80–84.

10. Мароевич, Р. (1995), «Семантическая двуплановость посессивных производных типа *Иваньковская* в древнерусском языке: (к толкованию грамматики и семантики формы в русском историческом языкознании)», *Научные доклады высшей школы. Филологические науки*, Москва, № 3, 86–94.
11. Мароевич, Р. Н. (1998), «Посессивы – гибридная часть речи праславянского языка: (на материале старославянских и древнерусских памятников)», *Славянское языкознание: XII Международный съезд славистов*. Краков, 1998 г. Доклады российской делегации. Москва: Наука, 615–621.
12. Маројевић, Радмило (1979), „Шурњаја”, *Јужнословенски филолог*, Београд, XXXV, 189–192.
13. Маројевић, Радмило (1981), „‘Деветбратња сестра’ у народној песми. О једном творбено-семантичком типу словенских посесивних придева”, *Јужнословенски филолог*, Београд, XXXVII, 243–249.
14. Маројевић, Радмило (1982а), „Посесивни придеви типа *синовљи* у компаративно-историјској перспективи”, *Научни састанак слависта у Вукове дане (16–20. IX 1981). Реферати и саопштења*, Београд, 11, 2, 43–47.
15. Маројевић, Радмило (1982б), „Прасловенска имена по мужу, њихови трагови и судбина у српскохрватском језику”, *Књижевност и језик*, Београд, XXIX, 3–4, 231–234. (Исправка: 1983, XXX, 1–2, 134.)
16. Маројевић, Радмило (1983а): *Посесивне категорије у руском језику (у своме историјском развоју и данас)*. Београд: Филолошки факултет. (Репринт: Бања Лука, Паневропски универзитет „Апеирон”, 2015).
17. Маројевић, Радмило (1983б), „Посесивни придеви са суфиксом *-ънь* у историји руског језика”, *Зборник [Матице српске] за филологију и лингвистику*, Нови Сад, XXVI, 1, 7–60.
18. Маројевић, Радмило (1983в), „Антропонимске категорије у староруском језику. (Прилог питању реконструкције прасловенског антропонимског система)”, *Ономатолошки прилози*, Београд, IV, 137–177.
19. Маројевић, Радмило (1985): *Посесивне изведенице у староруском језику: Антропонимски систем. Топонимија*. „Слово о полку Игореве”. Београд: Филолошки факултет. (Репринт: Бања Лука, Паневропски универзитет „Апеирон”, 2015).
20. Маројевић, Радмило (1986), „Имена по мужу у староукрајинском језику”, *Ономатолошки прилози*, Београд, VII, 125–139.
21. Маројевић, Радмило (1987б), „Типологија посесивних придева у српскохрватском језику: (из дијахронијске и синхронијске перспективе)”. [Реферат с Научног скупа слависта у Вукове дане (1986)], *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, Нови Сад, XXX, 2, 75–87.

22. Маројевић, Радмило (1997а), „Присвојни придеви (possessiva) у старославенском језику”, *Студије српске и словенске*, Серија I: *Српски језик*, Београд, II, 1–2, 153–183.
23. Маројевић, Радмило (1997б), „Имена по мужу у старословенском језику”, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, Нови Сад, XL, 2, 179–183.
24. Маројевић, Радмило (2000): *Старославенске студије*. Београд: Филолошки факултет – Крагујевац: „Нова светлост”. (Репринт: Бања Лука, Паневропски универзитет „Апеирон”, 2015).
25. Маројевић, Радмило (2013), „Посесивне категорије у прасловенском језику: (конкурентност посесивних падежа и посесивних суфикса)”, *Зборник Матице српске за славистику*, Нови Сад, 83, 147–170.
26. Трубецкой, Н. С. (1937), «О притяжательных прилагательных (possessiva) староцерковнославянского языка», *Зборник лингвистичких и филолошких расправа. А. Белићу о четрдесетогодишњици његовог научног рада*, Београд, 15–20.
27. Трубецкой Н. С. (1987): *Избранные труды по филологии*. Москва: Прогресс.
28. Фасмер, Макс (1996): *Этимологический словарь русского языка*. В 4 т. Т. III. Пер. с нем. и доп. О. Н. Трубачева. 3-е изд. Санкт-Петербург.

Radmilo N. Marojević

LEXICAL-SEMANTIC FIELD „FAMILY” AND SLAVONIC POSSESSIVE FORMS

Summary

This study deals with the possessive forms in a lexical-semantic field „family-kinship terms” as follows: a) possessive suffix *-vńb*, b) attributive possessive categories, i.e. possessives, both those that have the meaning of possessum and also those having the meaning of possessor, c) possessive derivatives in a range of the names according to the husband and d) possessive derivatives in the range of the feminine patronymics.

The suffix *-jb* was also described in this study in a range of adjectives (*nomina adiectiva*) and in a range of possessives (*nomina possessiva*), which was added to the original suffix *-bmb* for the sake of functional strengthening and as an expression of the suffixal model of the given epoch.

Using the suffix *-bmb* for deriving possessives (so-called possessive adjectives) from the nouns that constitute the lexical-semantic field „family-kinship terms”, the aforementioned lexical-semantic field gained its specific grammatical feature.

► **Key words:** suffix *-bmb*, possessive categories, possessives, the meaning of possessum, the meaning of possessor, possessive derivatives, names according to the husband, feminine patronymics.